

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ-ΔΙΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ-ΚΙΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑ

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΠΑΝΩ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ ΔΙΕΘΝΙΚΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ

Η ιδιαίτερη ανάπτυξη που γνωρίζει τα τελευταία χρόνια το ερευνητικό ρεύμα της διεθνικότητας (*transnationalism*) στις μεταναστευτικές σπουδές αντανάκλα μια παράλληλη, γενικότερα διαδεδομένη αντίληψη στις κοινωνικές επιστήμες σχετικά με την ανάγκη εξέτασης κοινωνικών φαινομένων μέσα στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης. Η αντίληψη αυτή συνδέεται κατά κανόνα με την απόρριψη της ισομορφίας εδαφικής, πολιτισμικής και κοινωνικής ενότητας, μιας ισομορφίας που υπήρξε αποφασιστικής σημασίας για την ερευνητική παράδοση των κοινωνικών επιστημών και η πιο γνωστή μορφή της οποίας είναι αυτό που σήμερα ονομάζεται «μεθοδολογικός εθνικισμός»: η αντιμετώπιση των ορίων των εθνικών κρατών σαν φυσικών ορίων και του έθνους και κράτους σαν φυσικών ενότητων που ταυτίζονται στον χώρο.¹ Η θεώρηση του παγκόσμιου πληθυσμού ως μωσαϊκού εθνοτήτων, δηλαδή ως συνόλου διακριτών κοινωνικών και πολιτισμικών μονάδων στο χώρο, η σωστή κατανόηση των οποίων προϋποθέτει την ολοκρατική αντιμετώπισή τους (*holism*), είναι η ιδιαίτερη μορφή που πήρε αυτή η ισομορφία στην εθνολογία.

Η εξωτερική μετανάστευση εκπλήρωνε όλες τις προϋποθέσεις για να αναδειχθεί σε ένα σημαντικό ερευνητικό πεδίο στα πλαίσια αυτής της επιστημολογικής στροφής. Το αντικείμενό της αποτελούν άνθρωποι που αποφάσισαν ή αναγκάστηκαν να αλλάξουν τόπο διαμονής δια-

Ο Βαγγέλης Καραγιάννης είναι επίκουρος καθηγητής στο Ινστιτούτο Εθνολογίας του Πανεπιστημίου της Ζυρίχης.

σχίζοντας εθνικά σύνορα. Με δεδομένη την κυρίαρχη αντίληψη περί εδαφικής, πολιτισμικής και κοινωνικής ισομορφίας, η εξωτερική μετανάστευση είχε θεωρηθεί εξ αρχής ως «πρόβλημα» εγείροντας σοβαρά ερωτήματα σχετικά με τις ενέργειες που απαιτούνται για την αντιμετώπισή του. Έτσι η συντριπτική πλειονότητα των ερευνών που έχουν ως αντικείμενο εξωτερικούς μετανάστες αναφέρονται παραδοσιακά στην προσαρμογή των μεταναστών (*adaptation*) στο νέο εθνικό κράτος διαμονής αναπτύσσοντας και αποδίδοντας κεντρική σημασία σε έννοιες όπως αφομοίωση (*assimilation*), ένταξη (*integration*), ενσωμάτωση (*incorporation*) στη νέα εθνική κοινωνία και τους θεσμούς της.²

Η επιτακτική ανάγκη για μια νέα θεώρηση του μεταναστευτικού φαινομένου τεκμηριώνεται από τους εκφραστές της διεθνικότητας κατά κύριο λόγο με την παρατήρηση ότι οι μετανάστες στην εποχή της παγκοσμιοποίησης διατηρούν συστηματικές σχέσεις και με τον τόπο διαμονής αλλά και με τον τόπο προέλευσής τους. Αυτή η συγχρονία (*simultaneity*) συστηματικών σχέσεων με το «εδώ» και το «εκεί» ανατρέπει σύμφωνα με τους διεθνιστές την κυρίαρχη άποψη στη θεωρία της μετανάστευσης που συσχετίζει το «εκεί» με το «πριν» και το «εδώ» με το «μετά» και καθιστά παρωχημένη την αντίληψη ότι οι σχέσεις των μεταναστών με την πατρίδα τους αποτελούν φαινόμενο προσωρινό που αν όμως διατηρηθεί θα αποτελέσει εμπόδιο στη διαδικασία προσαρμογής τους σε μια νέα κοινωνία. Με κύριο στόχο την κατάρριψη των βασικών θεωρημάτων της κλασικής θεωρίας της αφομοίωσης, η έρευνα διεθνικής μετανάστευσης εστιάζει σε πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές διαδικασίες κατά τις οποίες μετανάστες είτε ως άτομα είτε ως οργανωμένες ομάδες δημιουργούν διεθνικά κοινωνικά πεδία (*transnational social fields*) ή κατ' άλλους διεθνικούς χώρους (*transnational spaces*) που συνδέουν δύο διαφορετικές κοινωνίες, αυτήν της προέλευσης και αυτήν της διαμονής του μετανάστη.³ Εν συντομία, πρόκειται για μια θεώρηση του μεταναστευτικού φαινομένου που σε αντίθεση με το παρελθόν δεν εστιάζει σε κοινωνικές διαδικασίες εντός των ορίων ενός εθνικού κράτους αλλά σε διαδικασίες και δομές υπέρβασης ορίων, πρωτίστως ορίων κρατών, ορίων δηλαδή πολιτικών, αλλά όπως θα δούμε όχι μόνον.

Με τον καιρό διαμορφώθηκαν τέσσερις παραδόσεις στην έρευνα διεθνικής μετανάστευσης:⁴ η σχολή των επιστημόνων από τις Ηνωμένες Πολιτείες που ανακίνησαν πρώτοι την συζήτηση εστιάζοντας στη σύνδεση δύο κοινωνιών και στους οποίους θα αναφερθώ στο κείμενο αυτό κατά κύριο λόγο· το Πρόγραμμα Διεθνικών Κοινοτήτων (*Transnational Community Programme*) του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης χαρακτηριστικό του οποίου είναι η κεντρική σημασία της έννοιας της κοινότητας στην ανάλυση της διεθνικότητας· η έρευνα διεθνικών οικογενειών· και τέλος η έρευνα που προσπαθεί να επαναδιατυπώσει τις έννοιες του χώρου και της κοινωνικής δομής.

Οι πρώτοι εισηγητές της διεθνικής θεώρησης του μεταναστευτικού φαινομένου είτε είπαν ανοιχτά είτε άφησαν σαφώς να εννοηθεί ότι επρόκειτο για ένα εξαιρετικά φιλόδοξο επιστημονικό πρόγραμμα το οποίο όχι μόνο θα οδηγούσε σε αναθεώρηση των κυρίαρχων θεωριών περί ένταξης και αφομοίωσης των μεταναστών στις κοινωνίες υποδοχής αλλά θα είχε και ιδιαίτερο αντίκτυπο στην κοινωνική θεωρία. Εν τούτοις, τα αποτελέσματα μετά από δεκαπέντε χρόνια εντατικής έρευνας είναι σαφέστατα πιο πενιχρά απ' ό,τι οι εξαγγελίες. Η αποδόμηση των εννοιών του έθνους, της εθνότητας, της φυλής κ.λπ., καθώς και οι θέσεις πε-

ρί ευελιξίας, προσαρμοστικότητας και μη-αποκλειστικότητας των σχετικών ταυτοτήτων είχαν αναπτυχθεί αρκετά νωρίτερα στην κοινωνιολογία και εθνολογία και η έρευνα διεθνικής μετανάστευσης δεν πρόσθεσε τίποτε το καινούργιο στα ήδη γνωστά. Αλλά και η αντίκρουση της ισομορφίας εδαφικής, κοινωνικής και πολιτισμικής ενότητας βρήκε την πιο σημαντική της θεωρητική έκφραση έξω από την έρευνα της μετανάστευσης.⁵ Τέλος, μολονότι δε μπορεί να αμφισβητηθεί η επίδραση που είχε η διεθνική έρευνα στην γενικότερη θεώρηση της μετανάστευσης, είναι ωστόσο αξιοσημείωτο ότι δεν οδήγησε τελικά σε μια οριστική και γενικά αποδεκτή απόρριψη της θεωρίας της αφομοίωσης. Τουναντίον, παράλληλα με την έρευνα διεθνικής μετανάστευσης και σε αντίθεση μ' αυτήν αναπτύχθηκε το θεωρητικό ρεύμα του νέου αφομοιωτισμού (*new assimilationism*) που επιμένει στην επικαιρότητα και σπουδαιότητα του φαινομένου της αφομοίωσης.⁶

Σχολιάζοντας τις υπερβολικές προσδοκίες των διεθνιστών ο κοινωνιολόγος Michael Bommes επισημαίνει ότι ερευνητές της μετανάστευσης έχουν διατυπώσει κατά καιρούς τέτοιες προσδοκίες αγνοώντας το γεγονός ότι η συμβολή της έρευνας της μετανάστευσης στην κοινωνική θεωρία υπήρξε πάντα μηδαμινή,⁷ μια παρατήρηση που στην ουσία αποτελεί πρόσκληση για προβληματισμό πάνω στα κακώς κείμενα της έρευνας της μετανάστευσης εν γένει. Στο παρόν κείμενο θα αναφερθώ αφενός σε μερικά από τα «κακώς κείμενα» της έρευνας διεθνικής μετανάστευσης εντοπίζοντας αιτίες που την εμπόδισαν να εκπληρώσει την υπόσχεσή της, και αφετέρου θα προσδιορίσω τη μέχρι τώρα συμβολή της αλλά και κάποιες ευκαιρίες που πιστεύω ότι της ανοίγονται. Λόγω του περιορισμένου διαθέσιμου χώρου το άρθρο θα εστιάσει σε γενικά χαρακτηριστικά της έρευνας διεθνικής μετανάστευσης παραβλέποντας την εσωτερική πολυμορφία της.

Το πρόβλημα

Η έρευνα διεθνικής μετανάστευσης αποτελεί στην ουσία έναν επιστημονικό αντίλογο. Η σημασία της εντοπίζεται στο γεγονός ότι παραθέτει εμπειρικά στοιχεία που θέτουν υπό αμφισβήτηση κλασικά κοινωνιολογικά μοντέλα, ιδιαίτερα αυτό της αφομοίωσης των μεταναστών στην κοινωνία υποδοχής. Αρνείται, προκαλεί και ερεθίζει καθεστηκυίες αντιλήψεις παίρνοντας εξ αρχής τον χαρακτήρα αντιφρονούντος ρεύματος. Ενδεικτική αυτού του εναντιωματικού χαρακτήρα είναι η ίδια η έννοια της διεθνικότητας που ενέχει την σημασία μιας υπέρβασης. Εστιάζοντας όμως στην υπέρβαση ορίων εθνικών κρατών σε μια προσπάθεια να αναδειχθεί ο «μεθοδολογικός εθνικισμός» της κλασικής θεωρίας της μετανάστευσης, οι διεθνιστές οδηγήθηκαν σε έναν «μεθοδολογικό διεθνισμό» με συνέπεια το εθνικό κράτος να παραμένει εστία ενδιαφέροντος και σημείο αναφοράς είτε συντρέχουν λόγοι γι αυτό είτε όχι. Αν η θεωρία της αφομοίωσης πριν από κάποιες δεκαετίες εστίαζε στις σχέσεις των μεταναστών με ένα εθνικό κράτος (κράτος υποδοχής), οι διεθνιστές εστιάζουν στη σχέση των μεταναστών με δύο εθνικά κράτη (κράτος υποδοχής και προέλευσης). Αυτή η συνεχής αναφορά στο εθνικό κράτος (που όπως θα δούμε πιο κάτω δεν είναι πάντα δικαιολογημένη), ακόμη και όταν πρόκειται για την υπέρβασή του, δύσκολα μπορεί να χαρακτηριστεί ως συνεπής απάντηση στην απανταχού κυρίαρχη εθνική ιδεολογία. Θυμίζει περισσότερο εκείνους τους ένθερμους οπαδούς του αθεϊσμού που μιλούν αδιάκοπα για το Θεό.

Άμεσα συνυφασμένος με την καταγγελτική διάσταση της

έρευνας διεθνικής μετανάστευσης είναι και ο έντονα εμπειρικός της χαρακτήρας. Τα θεωρητικά κείμενα που διαθέτουμε είναι ελάχιστα, ενώ οι τυπολογίες που συναντάμε δεν ξεπερνούν το επίπεδο μιας στοιχειώδους συστηματοποίησης εμπειρικών δεδομένων (π.χ. πολιτική, οικονομική και πολιτισμική διεθνικότητα). Μιάμιση δεκαετία όμως μετά την δημοσίευση των πρώτων κειμένων η ικανότητα της έρευνας διεθνικής μετανάστευσης να προκαλεί έχει μειωθεί σημαντικά. Το ζητούμενο σήμερα δεν είναι περισσότερες εμπειρικές έρευνες αλλά η αναζήτηση ενός θεωρητικού πλαισίου που θα είναι σε θέση να ανταποκριθεί στην πολυμορφία του εμπειρικού υλικού. Προϋπόθεση για κάτι τέτοιο είναι η αποσαφήνιση των εννοιών. Όπως θα δείξω στη συνέχεια, η εννοιολογική σύγχυση στην θεωρία της διεθνικότητας είναι τεράστια και κατά την άποψή μου αποτελεί το βασικό λόγο της θεωρητικής αδυναμίας αυτής της ερευνητικής προσέγγισης.

Εννοιολογικές συγχύσεις

Η ευρύτατη χρήση της έννοιας της διεθνικότητας στις κοινωνικές επιστήμες οφείλεται κατά κύριο λόγο στο γεγονός ότι προσφέρει τη δυνατότητα αναφοράς σε ένα επίπεδο που υπερβαίνει τα όρια ενός κράτους χωρίς να είναι παράλληλα παγκόσμιο (*global*). Ο ορισμός όμως φαινομένων που υπερβαίνουν όρια κρατών ως διεθνικών (και όχι «διορισμένων» ή «διασυνοριακών») έχει βαθύτατα εθνοκεντρικό χαρακτήρα εφόσον ανάγει μια πολύ ιδιαίτερη αντίληψη περί έθνους, και συγκεκριμένα τον περιορισμό του έθνους εντός των ορίων του εθνικού κράτους –και σε μεγάλο βαθμό τη σύμπτωση έθνους και πληθυσμού εθνικού κράτους–, σε κυρίαρχη αντίληψη περί έθνους. Αν αυτό ανταποκρίνεται ως ένα βαθμό στις ιστορικές συνθήκες διαμόρφωσης του έθνους στον αγγλοσαξωνικό χώρο, τη Δυτική Ευρώπη (απ' όπου προέρχεται η πλειονότητα των ερευνητών διεθνικής μετανάστευσης) και την Λατινική Αμερική (απ' όπου προέρχεται η πλειονότητα των μεταναστών που αποτελούν αντικείμενο της έρευνας), η ιστορική εμπειρία των εθνικισμών και αλυτρωτισμών καθιστά σαφές ότι το έθνος σε άλλες περιοχές του κόσμου ούτε περιορίστηκε ποτέ εντός των ορίων ενός εθνικού κράτους ούτε ταυτίστηκε με τον πληθυσμό του. Το πρόβλημα όμως δεν περιορίζεται στον εθνοκεντρισμό. Η πολυσημία της έννοιας του έθνους ήταν αναπόφευκτο να καταστήσει και την έννοια της διεθνικότητας πολυσήμαντη. Με τη «διεθνικότητα» γίνεται σήμερα αναφορά σε ένα φάσμα ετερόκλητων φαινομένων, με αποτέλεσμα να έχει λάβει η εννοιολογική σύγχυση σημαντικές διαστάσεις.

Σε μια προσπάθεια να δημιουργήσει μια κάποια τάξη στο χάος των ετερόκλητων χρήσεων της έννοιας ο Steven Vertovec⁸ διακρίνει έξι σημεία στα οποία εστιάζει η διεθνική έρευνα: 1) Μια συγκεκριμένη κοινωνική μορφολογία χαρακτηριστική της οποίας είναι η τριαδική σχέση ανάμεσα σε α) εθνοτικές ομάδες διασκορπισμένες ανά τον κόσμο, β) τα κράτη διαμονής τους, και γ) τα κράτη και το γενικότερο πλαίσιο προέλευσης των μελών αυτών των ομάδων ή των προγόνων τους. Αυτή η μορφολογία, κεντρικές έννοιες της οποίας είναι η διασπορά και οι διεθνικές κοινότητες, θεωρείται ότι διευκόλυνε την διαμόρφωση ταυτοτήτων που δεν βασίζονται στην οικειοποίηση ενός χώρου. 2) Ένας συγκεκριμένος τύπος συνείδησης που θέτει υπό αμφισβήτηση την αποκλειστικότητα της σχέσης με ένα έθνος και που επίσης συνδέεται με το φαινόμενο της διασποράς. Διπλός εθνικισμός, πολλαπλές ταυτότητες και μετασχηματισμός της εθνικής ταυτότητας

είναι εδώ κεντρικά σημεία αναφοράς. 3) Ένας τρόπος πολιτισμικής αναπαραγωγής που περιγράφεται ως «υβριδικός», «κρεολικός», «συγκρητιστικός» κ.λπ.. Εδώ γίνεται ιδιαίτερη αναφορά σε «υβριδικά πολιτισμικά φαινόμενα» και «νέες εθνότητες» που σύμφωνα με τον Vertovec εντοπίζονται σε νέους ανθρώπους που έχουν ζήσει σε διαφορετικούς πολιτισμικούς περιγύρους αλλά και στη δημιουργία νέων πολιτισμικών χώρων ως αποτέλεσμα της τεχνολογικής εξέλιξης στα μέσα επικοινωνίας και της παγκόσμιας διάδοσής τους. 4) Η κίνηση κεφαλαίων στην εποχή της παγκοσμιοποίησης. Εδώ επισημαίνονται αφενός η δραστηριότητα μεγάλων εταιριών (*transnational corporations*) και η διαμόρφωση μιας παγκόσμιας ελίτ εξουσίας, και αφετέρου η ροή κεφαλαίων των μεταναστών στις χώρες καταγωγής τους. 5) Ένα πεδίο πολιτικής δραστηριότητας σε ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον που περιλαμβάνει όχι μόνο πολιτικές εθνικών κρατών αλλά και δραστηριότητες υπερεθνικών σχηματισμών, διεθνών μη κυβερνητικών οργανώσεων, και οργανώσεων μεταναστών. 6) Η νέα εννοιολόγηση του χώρου και τόπου και η αναφορά στη εμφάνιση «διεθνικών κοινωνικών χώρων».

Η τυπολογία αυτή καθιστά ορατή την βασική αιτία των συγχύσεων που συνδέονται με την έννοια της διεθνικότητας. Ενώ κάποια σημεία, όπως η κοινωνική μορφολογία, η ροή κεφαλαίων και το πεδίο πολιτικής δραστηριότητας, κάνουν λόγο για υπέρβαση ορίων κρατών, άλλα σημεία, όπως ο τύπος συνείδησης και ο τρόπος πολιτισμικής αναπαραγωγής, παραπέμπουν στην υπέρβαση πολιτισμικών ορίων και ορίων ομάδων.⁹ Η προσπάθεια του Vertovec (και όχι μόνον) να αναδείξει μια εσωτερική σχέση ανάμεσα στην υπέρβαση ορίων κρατών και εκείνη ορίων ομάδων μπορεί μεν να δίνει την εντύπωση μιας κάποιας συνοχής στη έρευνα της διεθνικότητας, είναι ωστόσο ατυχής δεδομένου ότι αναφέρεται περισσότερο στην εξαίρεση παρά στον κανόνα. Πολύ πιο συνήθη είναι φαινόμενα όπου η υπέρβαση ορίων κρατών και η υπέρβαση πολιτισμικών ορίων ή ορίων ομάδων δεν συμβαδίζουν. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι ο πολύ συχνά διαπιστωμένος εθνικισμός των μεταναστών αλλά και η εμφάνιση σ' ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον μιας πλειάδας ομάδων, συνειδήσεων, υφών, και μορφών αλληλεγγύης που συνδέουν άτομα ανά τον κόσμο τα οποία δεν έχουν μεταναστεύσει σε κάποιο άλλο κράτος. Αν πάλι θεωρήσουμε την έννοια της διεθνικότητας ως συμβατή με το «εθνικό» –και είναι καθόλα συμβατή, στο βαθμό που αναφέρεται αποκλειστικά και μόνο στην υπέρβαση ορίων κρατών– τότε ίσως θα πρέπει να συμφιλιωθούμε και με κάποιες παράξενες διατυπώσεις όπως το «διεθνικό εθνικό κράτος»¹⁰ ή ακόμα με τον ορισμό του «εθνικισμού εξ αποστάσεως» (*long distance nationalism*) που χαρακτηρίζει τους μετανάστες, ως «διεθνικού εθνικισμού».

Υπάρχει όμως και μια άλλη πηγή εννοιολογικής σύγχυσης. Διεθνικότητα ως συστηματική υπέρβαση ορίων κρατών δε σημαίνει αναγκαστικά την ταυτόχρονη διατήρηση σχέσεων με δύο εθνικά κράτη ή δύο εθνικές κοινωνίες. Η παρατήρηση ότι διεθνικοί μετανάστες είναι ταυτόχρονα ενταγμένοι σε δύο εθνικές κοινωνίες ή ότι με τις δραστηριότητές τους συνδέουν δύο εθνικές κοινωνίες οφείλεται σε μια αντίληψη που ταυτίζει την κοινωνία με την εθνική κοινωνία, τη στιγμή που αυτή ακριβώς η αντίληψη υποτίθεται ότι βρίσκεται στο στόχαστρο της κριτικής. Τις περισσότερες φορές είναι τα εμπειρικά στοιχεία αυτά που δεν δικαιολογούν μια τέτοια ταύτιση. Οι συχνές επισκέψεις π.χ. που κάνουν μετα-

νάστες της Δυτικής Ακτής των ΗΠΑ στο χωριό τους στο Μεξικό ή οι εξωραϊστικοί σύλλογοι που ιδρύουν με στόχο την πρόοδο της περιοχής προέλευσής τους δεν δίνουν καμία πληροφορία για τη σχέση των μεταναστών αυτών με το κράτος ή την κοινωνία του Μεξικού. Ομοίως, το γεγονός ότι κάτοικοι της Σιγκαπούρης αναζητούν τις μέλλουσες συζύγους τους στα χωριά καταγωγής τους στη Νότια Ινδία¹¹ δεν μας λέει τίποτε για τις σχέσεις αυτών των μεταναστών με το ινδικό κράτος ή την ινδική κοινωνία εν γένει. Τέτοιες ενέργειες παραπέμπουν απλά σε μια σχέση των μεταναστών με το χωριό ή την ευρύτερη περιοχή καταγωγής τους. Είτε πρόκειται για μετανάστες είτε όχι, οι ενέργειες των ατόμων δεν έχουν πάντα εθνική εμβέλεια ανεξαρτήτως του γεγονότος ότι ο κόσμος είναι χωρισμένος σε εθνικά κράτη. Η αναλυτική διάκριση ανάμεσα σε τοπικό, περιφερειακό, εθνικό, υπερεθνικό και παγκόσμιο επίπεδο, ακόμη και όταν αυτή εμπειρικά δεν είναι πάντα εύκολη, θα βοηθούσε τα μέγιστα ώστε να αποφευχθεί η σύγχυση.¹²

Το εννοιολογικό πρόβλημα στην έρευνα διεθνικής μετανάστευσης εντάθηκε και από υπερβολές που συνδέονται με νεολογισμούς των διεθνιστών, υπερβολές που είναι τόσο προφανείς ώστε να εγείρουν υποψίες περί πολιτικής της θεωρίας (*politics of theory*). Ενώ η αναφορά στην συγχρονία (*simultaneity*) των σχέσεων με το «εδώ» και το «εκεί» είναι δόκιμη, η έννοια «ταυτόχρονη ενσωμάτωση» (*simultaneous incorporation*)¹³ είναι παραπλανητική εφόσον αφήνει να εννοηθεί ότι οι μετανάστες ζουν ταυτόχρονα σε δύο χώρες/δύο τόπους ή τουλάχιστον ότι υπάρχει μια κάποια συμμετρία στις σχέσεις τους με αυτές/αυτούς. Η μεγάλη πλειονότητα των μεταναστών ζει όμως σε μία χώρα,¹⁴ και δεν γίνεται κατανοητό τι μπορεί να προσφέρει η συσκοτίση αυτού του γεγονότος. Ένα άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα υπερβολής είναι ο λόγος περί «απεδαφοποίησης του κράτους» (*deterritorialization of the state*).¹⁵ Με την έννοια αυτή γίνεται αναφορά στην αυξανόμενη επιρροή που έχουν μετανάστες στην χώρα προέλευσής τους και στις πολιτικές και νομοθετικές ρυθμίσεις εθνικών κρατών με τις οποίες απονέμονται πολιτικά και άλλα δικαιώματα σε άτομα που μετανάστευσαν και δεν διαμένουν πια στα κράτη αυτά, πάντα με γνώμονα την αποκόμιση μέγιστου οφέλους από την εδραίωση συστηματικών σχέσεων μαζί τους. Τέτοια φαινόμενα ίσως είναι ενδεικτικά μιας διαδικασίας «απεδαφοποίησης του έθνους» σε περιοχές του κόσμου όπου αυτό συνέπιπτε παραδοσιακά με τον πληθυσμό ενός κράτους, δεν συνιστούν ωστόσο ούτε «απεδαφοποίηση», ούτε «επανεπινόηση», ούτε «επαναπροσδιορισμό»¹⁶ του κράτους. Πρόκειται περισσότερο για επαναπροσδιορισμό των σχέσεων του κράτους με άτομα που κατάγονται αλλά δεν ζουν πλέον μέσα στην επικράτειά του.¹⁷ Τίποτε περισσότερο και τίποτε λιγότερο.

Κλείνοντας την αναφορά στην εννοιολογική σύγχυση θα ήθελα να επισημάνω ότι τη θεωρώ άμεσα συνυφασμένη με την έλλειψη ιστορικής θεώρησης που χαρακτηρίζει το μεγαλύτερο τμήμα της έρευνας διεθνικής μετανάστευσης. Ενδεικτική αυτής της έλλειψης είναι η θέση που εκφράστηκε σε πρώιμα κείμενα των διεθνιστών ότι η διεθνικότητα αποτελεί στην ουσία ένα νέο φαινόμενο¹⁸ ή τουλάχιστον ένα φαινόμενο το οποίο μόλις τα τελευταία χρόνια και ως αποτέλεσμα συγκεκριμένων οικονομικών και τεχνολογικών εξελίξεων σε παγκόσμια κλίμακα απέκτησε την κρίσιμη μάζα και συνθετότητα ώστε να μπορεί να γίνεται λόγος για ένα αναδυόμενο κοινωνικό πεδίο.¹⁹ Φαίνεται πως, μέσα στη δίνη μιας ευρύτερης αντιμετώπισης της παγκοσμιοποίησης ως πρωτόγνωρου φαινομένου στα ιστορικά χρονικά, πολλοί ερευνητές

της μετανάστευσης αγνόησαν το γεγονός ότι πολλά στοιχεία που σήμερα θεωρούνται ως σύγχρονες ιδιαιτερότητες χαρακτηρίζαν τη ζωή και τις δραστηριότητες των μεταναστών και πριν από έναν αιώνα. Το ότι μπορούν να επισημανθούν και κάποιες διαφορές οφείλεται στο γεγονός ότι τίποτε δεν παραμένει ίδιο.²⁰ Οι ιστορικές αναφορές στα κείμενα των περισσότερων διεθνιστών περιορίζονται σε διεθνικά φαινόμενα του παρελθόντος που είναι τόσο γνωστά ώστε να είναι αδύνατον να αγνοηθούν (π.χ. ο εθνικισμός των μεταναστών). Και είναι αυτές οι περιστασιακές και επιφανειακές ιστορικές αναφορές –που κατά κανόνα γίνονται με σκοπό την αντιδιαστολή προς το παρόν (επιχειρηματολογία του «ναι μεν, αλλά»)- που καθιστούν εμφανή την άγνοια ενός μεγάλου τμήματος προσιτής γραπτής ιστορίας της διεθνικότητας.²¹ Σε κάθε περίπτωση η συνείδηση (ή άγνοια) της ιστορικής συνέχειας κοινωνικών φαινομένων δεν αφήνει ανεπηρέαστη την ερμηνεία τους. Όπως εύστοχα παρατήρησε ο David Gerber οι διεθνιστές, προσκολλημένοι στην ιδέα ότι είχαν να κάνουν με ένα νέο κοινωνικό φαινόμενο, έχασαν την ευκαιρία να επαναπροσεγγίσουν εννοιολογικά κάποια φαινόμενα του παρελθόντος στα οποία δεν είχε δοθεί η δέουσα σημασία.²² Η άποψη ότι η διεθνικότητα δεν αποτελεί νέο φαινόμενο αλλά νέα προσέγγιση του μεταναστευτικού φαινομένου κερδίζει πάντως συνεχώς έδαφος στην έρευνα διεθνικής μετανάστευσης και έχει ήδη υιοθετηθεί από εκφραστές του σκληρού πυρήνα της.²³

Ευρύτητα της έννοιας, ιδιαιτερότητα του αντικειμένου

και το ζήτημα των πόρων

Μια διαφορετική προσέγγιση, πιο κοντά στις απόψεις των διεθνιστών, δεν θα έκανε κυρίως λόγο για εννοιολογική σύγχυση αλλά θα εντόπιζε το πρόβλημα περισσότερο στην ευρύτητα (*inclusivity*) της έννοιας της διεθνικότητας. Κατά κάποιο τρόπο «τα πάντα κάτω από τον ήλιο»²⁴ μπορούν να ενταχθούν στο πλαίσιο της διεθνικότητας. Ακόμη και αν θεωρήσουμε ότι η διεθνικότητα παραπέμπει αποκλειστικά και μόνο στην υπέρβαση πολιτικών ορίων κρατών, η έννοια αποδεικνύεται εξαιρετικά περιεκτική δεδομένου ότι δεν περιλαμβάνει μόνο την κινητικότητα ατόμων αλλά και όλες τις δραστηριότητες που με τον ένα ή άλλο τρόπο υπερβαίνουν τα όρια κρατών (από τις δραστηριότητες προξενείων μέχρι τα ιδιωτικά υπεραστικά τηλεφωνήματα).

Κάποιοι ερευνητές προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα που εγείρονται από την μεγάλη ευρύτητα της έννοιας προτείνοντας την εισαγωγή συγκεκριμένων διακρίσεων. Ο Alejandro Portes πρότεινε λ.χ. να περιοριστεί η χρήση της έννοιας στον ορισμό δραστηριοτήτων υπέρβασης ορίων από μη θεσμικούς φορείς της κοινωνίας των πολιτών, όπως οι οργανωμένες ομάδες ή τα δίκτυα.²⁵ Μια άλλη διάκριση που επιχειρήθηκε είναι ανάμεσα σε περισσότερο και λιγότερο σημαντικά φαινόμενα διεθνικότητας στη ζωή των μεταναστών και κατά συνέπεια η διάκριση ανάμεσα σε περισσότερο ή λιγότερο διεθνικούς μετανάστες (ή σε διεθνικούς και μη). Η σημασία διεθνικών δραστηριοτήτων συνδέθηκε κατά κύριο λόγο με την συχνότητα, τακτικότητα και διάρκεια τους.²⁶ Όσο πιο τακτικές και διαρκείς δηλαδή είναι οι δραστηριότητες αυτές τόσο πιο σημαντικές θεωρείται ότι είναι για τα άτομα που τις ασκούν και τόσο πιο κατάλληλες για να εξεταστούν επιστημονικά. Το πρόβλημα όμως που εγείρεται από αυτήν την αντιμετώπιση της ευρύτητας της έννοιας είναι ότι το ερευνητικό αντικείμενο καθίσταται πολύ περιορισμένο (*exclusive*). Ενώ δύ-

σκολα αμφισβητείται το γεγονός ότι η συντριπτική πλειονότητα των μεταναστών διατηρεί κάποιες μορφές σχέσεις με τον τόπο καταγωγής τους (επισκέψεις, αποστολή πακέτων, συχνά τηλεφωνήματα, επένδυση σε περιουσία κ.λπ.), ιδιαίτερα τακτικές και διαρκείς τέτοιες σχέσεις διατηρεί μόνο μια μειονότητα.²⁷ Έτσι είναι οι ελίτ των μεταναστών αυτές που προσέλκυσαν κυρίως την προσοχή των διεθνιστών. Χαρακτηριστικό της έρευνας διεθνικής μετανάστευσης είναι η εστίαση σε προέδρους συλλόγων, εκπροσώπους συνδικάτων και πολιτικών κομμάτων, αξιωματούχους, λομπίστες, επιχειρηματίες κ.λπ., κάτι που προκαλεί το λιγότερο αμηχανία αν αναλογιστεί κανείς αφενός ότι η έρευνα αυτή γίνεται με δεδηλωμένο στόχο την αναθεώρηση της θεωρίας της προσαρμογής και αφετέρου ότι πολλοί διεθνιστές εντάσσουν την έρευνά τους στο πλαίσιο της λεγόμενης «διεθνικότητας από κάτω» (*transnationalism from below vs. above*).²⁸

Το γεγονός ότι οι πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές διαφορές ανάμεσα στην ελίτ που ενσαρκώνει τη «διεθνικότητα από πάνω» (π.χ. μάντζερ πολυεθνικών, διευθυντές της Παγκόσμιας Τράπεζας και του ΔΝΤ, αξιωματούχοι της ΕΕ) και τα άτομα εκείνα στα οποία εστιάζει η έρευνα διεθνικής μετανάστευσης είναι τεράστια δεν μπορεί από μόνο του να δικαιολογήσει την κατάταξη των τελευταίων στη «διεθνικότητα από κάτω». Όπως συμβαίνει και με τις διχοτομίες «παγκόσμιο — τοπικό», «μακρο-επίπεδο — μικρο-επίπεδο» έτσι και η διχοτομία «διεθνικότητα από πάνω» και «διεθνικότητα από κάτω» δεν είναι ικανή να εκφράσει επαρκώς τη συνθετότητα της πραγματικότητας. Ανάμεσα στους πόλους «πάνω» και «κάτω» υπάρχουν πολλά μεσο-επίπεδα η συσκότιση των οποίων μπορεί να οδηγήσει σε πολλές παρερμηνείες. Μια τέτοια παρερμηνεία αποτελεί λ.χ. και η «φιλολογία της αντίστασης» που αναπτύχθηκε στα πλαίσια της συζήτησης περί «διεθνικότητας από κάτω» και στην οποία εδώ ελλείψει χώρου δεν σκοπεύω να αναφερθώ εκτενώς. Θα αρκεστώ στην επισήμανση ότι πολλά φαινόμενα που προσδιορίζονται ως αντίσταση ενάντια στην παγκόσμια τάξη πραγμάτων και την ηγεμονική ιδεολογία που τη συνοδεύει δεν έχουν την παραμικρή σχέση με αντίσταση, αλλά με αυτό που καλείται «βόλεμα», με την επιθυμία να βρει ο καθένας τη θέση του μέσα στην καθεστηκυία τάξη πραγμάτων.²⁹ Αν για τη διάκριση ανάμεσα σε «διεθνικότητα από πάνω» και «από κάτω» είναι καθοριστικό το κατά πόσον διεθνικές δραστηριότητες επιβεβαιώνουν ή θέτουν υπό αμφισβήτηση ιεραρχίες εξουσίας,³⁰ τότε δύσκολα μπορεί να ενταχθεί το αντικείμενο της έρευνας διεθνικής μετανάστευσης στο πλαίσιο της «διεθνικότητας από κάτω».

Το γεγονός ότι η έρευνα διεθνικής μετανάστευσης εστιάζει σε ελίτ μεταναστών δεν είναι πάντως τυχαίο. Κινητικότητα, ανάπτυξη και διατήρηση διεθνικών δικτύων απαιτούν πόρους³¹ που δεν είναι ωστόσο διαθέσιμοι σε όλα τα άτομα στον ίδιο βαθμό όσο και αν έχει μειωθεί το κόστος διεθνικών δραστηριοτήτων σε σχέση με το παρελθόν. Όσο μεγαλύτερο είναι το σχετικό οικονομικό, κοινωνικό και ανθρώπινο κεφάλαιο (εισόδημα, περιουσία, κύκλος συγγενών και γνωστών, παιδεία και άλλες σχετικές γνώσεις) πάνω στο οποίο μπορεί να στηριχτεί ένα άτομο, τόσο μεγαλύτερη είναι και η δυνατότητά του να μετακινηθεί και να διατηρήσει ένα διεθνικό δίκτυο. Απ' αυτήν τη σκοπιά το φαινόμενο της διεθνικότητας αφορά ένα θεμελιώδες ζήτημα της κοινωνιολογίας, τον άνισο καταμερισμό ευκαιριών, και είναι παράξενο που αυτό δεν έχει επισημανθεί δεόντως.

Με το ζήτημα των πόρων συνδέεται επίσης άμεσα και το ζήτη-

μα της κοινωνιολογικής σημασίας της εγγύτητας ή απόστασης στο χώρο. Το γεγονός ότι η τεχνολογική εξέλιξη και η πτώση των σχετικών τιμών έχουν διευκολύνει σημαντικά την επικοινωνία και συνεργασία ανάμεσα σε άτομα που διαμένουν μακριά το ένα από το άλλο δε σημαίνει ότι η κάλυψη απόστασης στο χώρο δεν έχει πια κόστος. Κατά κανόνα το κόστος μετακίνησης (και διατοπικής επικοινωνίας) αυξάνεται όσο αυξάνεται η απόσταση που πρέπει να καλυφθεί. Σε πείσμα της φιλολογίας περί νέας εννοιολόγησης του χώρου³² δε φαίνεται να αποτελεί σύμπτωση το γεγονός ότι ένα μεγάλο τμήμα της έρευνας διεθνικής μετανάστευσης στις ΗΠΑ ασχολείται με μετανάστες από την Κεντρική Αμερική και το βόρειο τμήμα της Νότιας Αμερικής. Οι αναφορές σε μετανάστες από άλλες ηπείρους είναι πολύ λιγότερες (ειδικά όταν δεν πρόκειται για ελίτ) και το φάσμα των διεθνικών ενεργειών τους διαφορετικό. Εν συντομία, επειδή κινητικότητα και διατοπικότητα απαιτούν πόρους, ο χώρος συνεχίζει να έχει κοινωνιολογική σημασία.

Διεθνικότητα και αναθεώρηση της κλασσικής θεωρίας της προσαρμογής

Η θεμελιώδης επισήμανση των διεθνιστών ότι κοινωνία δεν σημαίνει εθνική κοινωνία θέτει αναπόφευκτα το ζήτημα του ορισμού της κοινωνίας. Στην έρευνα της μετανάστευσης το ζήτημα αυτό αφορά άμεσα στη θεωρία της προσαρμογής (ή αφομοίωσης) δεδομένου ότι κάθε προσαρμογή (ή αφομοίωση) απαιτεί ένα πλαίσιο αναφοράς. Σ' αυτό το σημείο γίνεται αντιληπτή μια αμηχανία των διεθνιστών να ορίσουν αυτό το πλαίσιο αναφοράς χωρίς να εγείρουν υποψίες περί μεθοδολογικού εθνικισμού. Ο «διεθνικός κοινωνικός χώρος»³³ ή το «διεθνικό κοινωνικό πεδίο»³⁴ πάσχουν από τα ίδια θεωρητικά προβλήματα που συνδέονται με τον ορισμό της κοινωνίας ως εθνικής (κεντρική σημασία της διάστασης του χώρου για τη διαφοροποίηση κοινωνικών συστημάτων) και συνεπώς δεν είναι σε θέση να την υποκαταστήσουν αλλά το πολύ να λειτουργήσουν ως συμπλήρωμά της.³⁵

Ο γερμανός κοινωνιολόγος Hartmut Esser επισημαίνει πως οι διεθνιστές «προκαλούν την εντύπωση ότι δεν υπάρχουν πια εμπόδια στο χώρο ή περιορισμοί κρατικής, θεσμικής και πολιτισμικής μορφής που θα μπορούσαν να αποτελέσουν το σημείο αναφοράς για μια οποιαδήποτε αφομοίωση».³⁶ Το αποτέλεσμα είναι να δημιουργείται συχνά η εντύπωση ότι η έρευνα διεθνικής μετανάστευσης δίνει δυσανάλογα μεγάλη έμφαση στην ικανότητα δράσης του ατόμου (*individual agency*) σε σχέση με τις κοινωνικές δομές στις οποίες αυτό εντάσσεται. Η κεντρική σημασία που αποδίδεται στις έννοιες της υπέρβασης και «αντίστασης» είναι ενδεικτική. Από την άλλη πλευρά, όταν διεθνιστές κάνουν λόγο για ενσωμάτωση μεταναστών σε δύο κοινωνίες, και συνεπώς γίνεται αναφορά στο πλαίσιο προσαρμογής τους, οι κοινωνίες ορίζονται ως εθνικές, με συνέπεια οι συγκεκριμένοι ερευνητές να εμφανίζονται υπόλογοι μεθοδολογικού εθνικισμού. Η αμηχανία αυτή που οφείλεται κατά κύριο λόγο σε μια θεώρηση της κοινωνίας ως ομάδας³⁷ αποτελεί κατά την άποψή μου μια από τις βασικές αιτίες για τη διατήρηση του έντονα εμπειρικού και αποφαιτικού χαρακτήρα της έρευνας διεθνικής μετανάστευσης.

Αυτές οι κριτικές παρατηρήσεις δεν σημαίνουν βέβαια ότι η έρευνα αυτή δεν είχε την παραμικρή επίδραση στην κοινωνιολογία. Ο εντοπισμός των ανεπαρκειών ενός ερευνητικού ρεύματος γίνεται με στόχο τον εντοπισμό των πραγματικών δυνατοτήτων του. Οι Waldinger και Fitzgerald επισημαίνουν ορθά ότι η σημα-

ντικότερη προσφορά της έρευνας διεθνικής μετανάστευσης έγκειται στην ανάδειξη της σύνδεσης ανάμεσα στο «εδώ» και το «εκεί» ως εγγενούς και διαρκούς συνιστώσας του μεταναστευτικού φαινομένου στο σύγχρονο κόσμο.³⁸ Πέραν τούτου και μολονότι η έρευνα διεθνικής μετανάστευσης δεν στάθηκε ικανή να οδηγήσει στη συνολική απόρριψη της κλασσικής θεωρίας της προσαρμογής –για επιπτώσεις στην κοινωνική θεωρία δεν γίνεται καν λόγος–, αυτό που δε μπορεί να αμφισβητηθεί είναι ότι μαζί με το ερευνητικό ρεύμα της τμηματικής αφομοίωσης (*segmented assimilation*) αποτέλεσε έναν από τους βασικούς πυλώνες μερικής αναθεώρησής της τα τελευταία χρόνια. Παρακάτω πρόκειται να αναφερθώ σε τρία σχετικά σημεία.

Διερευνώντας το μοντέλο της προσαρμογής ο Thomas Faist προτείνει να θεωρηθεί η διεθνικότητα των μεταναστών ως τρίτη, εναλλακτική μορφή προσαρμογής δίπλα στην αφομοίωση και τον εθνοτικό πλουραλισμό.³⁹ Η πρόταση αυτή συμβάλλει στην άμβλυνση της κατηγορίας ότι η διεθνικότητα αφορά στην ουσία λίγους μετανάστες, μια και ο ορισμός της διεθνικότητας ως μιας δυνατότητας ανάμεσα σε άλλες καθιστά το ερώτημα της συχνότητάς της ως ένα βαθμό δευτερεύον. Όμως ακόμα και αν παραβλέψουμε κάποιες πολύ αμφισβητήσιμες θέσεις –όπως ο συσχετισμός της διεθνικής μορφής προσαρμογής με τη διπλή υπηκοότητα στο πολιτικό πεδίο και με το συγκρητισμό ή τις μικτές ταυτότητες στο πολιτισμικό πεδίο– το πρόβλημα στην προσέγγιση του Faist έγκειται στην ανεπαρκή εμπειρική βάση της. Δεν διαθέτουμε στοιχεία που να αναφέρονται στην ανθεκτικότητα της διεθνικής μορφής προσαρμογής στο χρόνο κάτι που είναι απαραίτητο για να θεωρηθεί ως συγκεκριμένη μορφή *προσαρμογής*.

Πολύ πιο σημαντική θεωρώ τη γενικότερη διαπίστωση ότι η διεθνικότητα και η αφομοίωση δεν είναι ασυμβίβαστες.⁴⁰ Όσο εντατικές κι αν είναι οι σχέσεις που διατηρούν μετανάστες με τον τόπο προέλευσής τους, δεν λένε από μόνες τους τίποτε για την ένταξή τους στον τόπο διαμονής και συνεπώς αυτές οι σχέσεις δεν πρέπει να θεωρούνται ως δείκτες ελλιπούς ένταξης. Δε θα ήταν μάλιστα παρακινδυνευμένο να υποθέσουμε ότι κάτω από συγκεκριμένες προϋποθέσεις δεσμοί με τον τόπο προέλευσης μπορούν να διευκολύνουν την ένταξη στον τόπο διαμονής, όπως άλλωστε έχει επισημανθεί ότι η ισχυροποίηση (και οργάνωση) των δεσμών ανάμεσα σε μετανάστες και το κοινωνικό κεφάλαιο που απορρέει απ' αυτούς τους δεσμούς μπορούν να αποδειχθούν εξαιρετικά ωφέλιμα για την ένταξή τους στον τόπο διαμονής.⁴¹

Η πιο συστηματική όμως προσέγγιση της συμβολής της έρευνας διεθνικής μετανάστευσης στη θεωρία της προσαρμογής έγινε από έναν μη διεθνιστή. Ο Michael Bommes, κορυφαίος εκπρόσωπος της συστημικής θεωρίας στην έρευνα της μετανάστευσης στη Γερμανία, ορίζει ως αφομοίωση την απόκτηση των ικανοτήτων και προσόντων που επιτρέπουν σε ένα άτομο να συμμετάσχει στις οργανώσεις των διαφόρων λειτουργικών σφαιρών. Κανείς δε μπορεί να αμφισβητήσει ούτε ότι η πρόσβαση στις λειτουργικές σφαίρες γίνεται κατά κύριο λόγο μέσω οργανώσεων, ούτε ότι η συμμετοχή στις οργανώσεις αυτές καθιστά απαραίτητη την ανταπόκριση στις ιδιαίτερες προσδοκίες τους. Τα πλεονεκτήματα αυτής της θεώρησης της αφομοίωσης είναι αφενός ότι δεν παραπέμπει στην εθνική κοινωνία και αφετέρου ότι ορίζεται ως διαδικασία που ισχύει για όλα τα άτομα, είτε πρόκειται για μετανάστες είτε όχι, με συνέπεια να επιτυγχάνεται η σύνδεση με την κοινωνική θεωρία. Έχοντας ως πλαίσιο αναφοράς το μοντέ-

λο του Hartmut Esser⁴² που διακρίνει τέσσερα επίπεδα στη διαδικασία αφομοίωσης των μεταναστών (γνωστική, δομική, κοινωνική και αφομοίωση ταυτότητας) ο Bommes επισημαίνει ότι η συμβολή των διεθνιστών έγκειται στην παρατήρηση ότι τα ιδιαίτερα επίπεδα αφομοίωσης δεν πρέπει να θεωρούνται ως βαθμίδες μιας κλίμακας αλλά ως σχετικά αποκομμένα μεταξύ τους. Κατ' αυτόν τον τρόπο η γνωστική αφομοίωση (π.χ. εκμάθηση γλώσσας) δεν πρέπει να θεωρείται πάντα προϋπόθεση για τη δομική αφομοίωση (π.χ. άσκηση επαγγέλματος)· η δομική αφομοίωση δεν πρέπει να θεωρείται πάντα προϋπόθεση της κοινωνικής αφομοίωσης (π.χ. κύκλοι φίλων, συμμετοχή σε συλλόγους) κ.λπ.. Σύμφωνα με τον Bommes οι εμπειρικές έρευνες των διεθνιστών δε θέτουν υπό αμφισβήτηση την αναγκαιότητα της προσαρμογής ή αφομοίωσης (αυτή είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τη συμμετοχή σε οργανώσεις) αλλά τη γραμμικότητα και τελεολογία της διαδικασίας σε ένα εθνικό κράτος.⁴³

Προοπτική: Φυγή προς τα εμπρός

Μια μεγάλη πρόκληση του μέλλοντος για την έρευνα διεθνικής μετανάστευσης είναι η επαναπροσέγγιση του μεταναστευτικού φαινομένου από τα τέλη του 19ου αιώνα μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα. Μια άλλη ίσως να έγκειται σε μια φυγή προς τα εμπρός, σε μια γενική ρήξη με την έρευνα της μετανάστευσης και την ένταξη του μεταναστευτικού φαινομένου μέσα στο γενικότερο πλαίσιο μιας κοινωνιολογίας της κινητικότητας και της διατοπικότητας.

Όταν οι πρωτοπόρες της έρευνας διεθνικής μετανάστευσης Glick Schiller, Basch και Szanton-Blanc εισήγαγαν την κατηγορία «διαμετανάστες» (*transmigrants*)⁴⁴ έκαναν ένα ιδιαίτερα τολμηρό και ταυτόχρονα δειλό βήμα: τολμηρό γιατί επεσήμαναν τα όρια της εννοιολόγησης του φαινομένου που καλείται μετανάστευση· δειλό γιατί παρέμειναν εγκλωβισμένες μέσα σε αυτά τα όρια. Αυτή η μισοπρόθυμη στάση ήταν φυσικό να μη βρει ανταπόκριση από πολλούς ερευνητές και σήμερα να μη γίνεται λόγος για διαμετανάστες ούτε από τις ίδιες τις εισηγήτριες της κατηγορίας. Μια τολμηρή «υπερβάση των ορίων» θα σήμαινε την εγκατάλειψη της έννοιας της μετανάστευσης, τη θεώρησή της ως κινητικότητας, την αναζήτηση της σύγκρισης με φαινόμενα κινητικότητας που δεν εννοιολογούνται ως μετανάστευση και την ανάπτυξη ενός κοινού θεωρητικού πλαισίου για την προσέγγισή τους. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα της ολοένα και μεγαλύτερης ανεπάρκειας παραδοσιακών κατηγοριών να ανταποκριθούν εννοιολογικά σε μια πραγματικότητα που τη χαρακτηρίζει ολοένα αυξανόμενη κινητικότητα. Τα οφέλη όμως δε θα περιορίζονταν εκεί.

Έχω την εντύπωση ότι οι διεθνιστές ασκώντας κριτική στην ιδεολογία του εθνικού κράτους έμειναν κάπου στη μέση του δρόμου. Ένα κοινό κοινωνιολογικό πλαίσιο για την ανθρώπινη κινητικότητα θα έδινε αφορμή για μια γενική και κριτική επανεξέταση της έρευνας της μετανάστευσης και των κατηγοριών της σηματοδοτώντας μια πρόκληση για την περιγραφή της ως ανωμαλίας. Θα βοηθούσε επίσης να αναδειχτεί το γεγονός ότι η ίδια η κατηγορία του μετανάστη δεν αποτελεί κοινωνιολογική κατηγορία αλλά κατηγορία της σημασιολογίας που αναπτύσσουν κοινωνίες. Ως μετανάστης δεν ορίζεται το άτομο που μετακινείται και αλλάζει τόπο διαμονής. Δεν είναι τυχαίο ότι τουλάχιστον στο Δυτικό κόσμο η μετακίνηση μέσα στα όρια εθνικών κρατών όχι μόνο δε

θεωρείται ανωμαλία αλλά προωθείται και επικροτείται με συνέπεια να μη θεωρείται πια μετανάστευση αλλά φαινόμενο συνυφασμένο με τον εκσυγχρονισμό. Ούτε η μετακίνηση και αλλαγή τόπου διαμονής ειδικευμένων επαγγελματιών ή σχετικά ευκατάστατων συνταξιούχων ή απλά Αμερικανών πολιτών από μια χώρα σε μια άλλη θεωρείται μετανάστευση. Η μετανάστευση δεν είναι μια συγκεκριμένη μορφή κινητικότητας αλλά μια συγκεκριμένη ερμηνεία της κινητικότητας που συνδέεται με τον πολιτικο-κανονιστικό λόγο εθνικών κρατών και την ιεραρχία του παγκόσμιου πολιτικού συστήματος στο οποίο είναι ενταγμένα.

Ο υπερσυντηρητικός και διαβόητος για την αντιμεταναστευτική του πολιτική υπουργός Εσωτερικών του κρατιδίου της Βαυαρίας Günther Beckstein με ένα απόφθεγμα του που χρησιμοποίησε κατά κόρον σε δημόσιες συζητήσεις την τελευταία δεκαετία ανέδειξε με σαφήνεια το θεμελιώδες κριτήριο για τον ορισμό του «μετανάστη»: «Χρειαζόμαστε ανθρώπους που μας χρησιμεύουν και όχι που μας εκμεταλλεύονται» (*Wir brauchen Menschen, die uns nutzen und nicht die uns ausnutzen*). Πράγματι, ο Ινδός ειδικός της πληροφορικής που εργάζεται στη Siemens και ο Αιθίοπας επιστήμονας του Max-Planck-Institut δεν θεωρούνται μετανάστες· είναι ευπρόσδεκτοι και δεν χρειάζεται καν να μάθουν Γερμανικά. Ο μετανάστης δεν είναι ευπρόσδεκτος, «κοστίζει», «μας χρειάζεται και δεν τον χρειαζόμαστε», «είναι επικίνδυνος», «δεν είναι πιστός στο κράτος που τον ταΐζει» κ.λπ.. Έτσι, όσο γίνεται λόγος για μετανάστες γίνεται λόγος και για την προσαρμογή, αφομοίωση και ένταξή τους.

Εν κατακλείδι, η αποστασιοποίηση από την κατηγορία του μετανάστη και η στροφή προς την κατεύθυνση μιας κοινωνιολογίας της κινητικότητας θα συνέβαλαν τα μέγιστα στην απο-ιδεολογικοποίηση ενός σημαντικού τμήματος των κοινωνικών επιστημών και θα επέτρεπαν τη σύνδεσή του με την κοινωνική θεωρία. Η κοινωνιολογία και η εθνολογία δεν έχουν περιθώρια να καθιστούν τα προβλήματα των εθνικών κρατών δικά τους προβλήματα.

ΣΗΜΕΩΣΕΙΣ

1. Andreas Wimmer, Nina Glick Schiller, «Methodological nationalism and beyond: nation-state building, migration and the social sciences», *Global Networks*, τ. 2, τχ. 4, 2002, σελ. 301-334. Πρβλ. Ulrich Beck, «Cosmopolitan realism: on the distinction between cosmopolitanism in philosophy and social sciences», *Global Networks*, τ. 4, τχ. 2, 2004, σελ. 131-156.
2. Βλ. Milton Myron Gordon, *Assimilation in American life: the role of race, religion and national origins*, Oxford University Press, Νέα Υόρκη 1964. Hans-Joachim Hoffmann-Nowotny, *Soziologie des Fremdarbeiterproblems: Eine theoretische und empirische Analyse am Beispiel der Schweiz*, Enke, Στουτγάρδη 1973. Hartmut Esser, *Aspekte der Wanderungssoziologie: Assimilation und Integration von Wanderern, ethnischen Gruppen und Minderheiten. Eine handlungstheoretische Analyse*, Luchterhand, Neuwied, Darmstadt 1980 (Soziologische Texte; 119; Neue Folge).
3. Nina Glick Schiller, Linda Basch, Cristina Szanton Blanc, «Transnationalism: a new analytic framework for understanding migration» στο Nina Glick Schiller, Linda Basch, Cristina Szanton Blanc (επιμ.), *Towards a transnational perspective on migration: race, class, ethnicity and nationalism reconsidered*, New York Academy of Science, Νέα Υόρκη 1992, σελ. 1-24 (Annals of the New York Academy of Science, τ. 645). Linda Basch, Nina Glick Schiller, Cristina Szanton Blanc, *Nations unbound: transnational projects, postcolonial predicaments and deterritorialized nation-states*, Gordon and Breach, Νέα Υόρκη 1994. Nina Glick Schiller, Linda Basch, Cristina Szanton Blanc, «From immigrant to transmigrant: theorizing

transnational migration», *Anthropological Quarterly*, τ. 68, τχ. 1, 1995, σελ. 48-63.

4. Βλ. Peggy Levitt, Nina Glick Schiller, «Conceptualizing simultaneity: a transnational social field perspective on society», *International Migration Review*, τ. 38, τχ. 4, 2004, σελ. 595-629.
5. Βλ. Arjun Appadurai, *Modernity at large: cultural dimensions of globalization*, University of Minnesota Press, Μιννεάπολις, Λονδίνο 1992. Ulf Hannerz, *Cultural complexity: studies in the social organization of meaning*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 1992. Ulf Hannerz, *Transnational connections: culture, people, places*, Routledge, Λονδίνο 1996. Akhil Gupta, James Ferguson, «Beyond Culture»: space, identity, and the politics of difference» στο Akhil Gupta, James Ferguson (επιμ.), *Culture, power, place: explorations in critical anthropology*, Duke University Press, Durham (NC) 1997, σελ. 33-51.
6. Βλ. Rogers Brubaker, «The return of assimilation? Changing perspectives on immigration and its sequels in France, Germany, and the United States», *Ethnic and Racial Studies*, τ. 24, τχ. 4, 2001, σελ. 531-548. Richard Alba, Victor Nee, «Rethinking assimilation theory for a new era of immigration», *International Migration Review*, τ. 31, τχ. 4 (Special issue: immigrant adaptation and native-borne responses in the making of Americans), 1997, σελ. 826-874. Richard Alba, Victor Nee, *Remaking the American mainstream: assimilation and contemporary immigration*, Harvard University Press, Κάλμπριτζ (Μασσαχουσέτη) 2003. Hartmut Esser, «Welche Alternativen zur Assimilation gibt es eigentlich?», *IMIS-Beiträge*, τχ. 23, 2004, σελ. 41-59.
7. Michael Bommers, «Ist die Assimilation von Migranten alternativlos? Zur Debatte zwischen Transnationalismus und Assimilationismus in der Migrationsforschung» στο Michael Bommers, Christina Noack και Doris Tophinke (επιμ.), *Sprache als Form. Festschrift für Utz Maas zum 60. Geburtstag*, Vandenhoeck & Ruprecht, Wiesbaden 2002, σελ. 227.
8. Steven Vertovec, «Conceiving and researching transnationalism», *Ethnic and Racial Studies*, τ. 22, τχ. 2, 1999, σελ. 449-456. Πρβλ. Steven Vertovec, Robin Cohen, «Introduction» στο Steven Vertovec, Robin Cohen (επιμ.), *Migration, Diasporas and Transnationalism*, Elgar, Cheltenham, Northampton 1999, σελ. xx-xxv.
9. Πρβλ. David Fitzgerald, «Beyond transnationalism: Mexican hometown politics at an American labour union», *Ethnic and Racial Studies*, τ. 27, τχ. 2, 2004, σελ. 229-230.
10. Peggy Levitt, Nina Glick Schiller, Conceptualizing simultaneity, ό.π. Nina Glick Schiller, Georges E. Fouron, «Terrains of blood and nation: Haitian transnational social fields», *Ethnic and Racial Studies*, τ. 22, τχ. 2, 1999, σελ. 340 και σποράδην.
11. Selvaraj Velayutham, Amanda Wise, «Moral economies of a translocal village: obligation and shame among South Indian transnational migrants», *Global Networks*, τ. 5, τχ. 1, 2005, σελ. 27-47.
12. Πρβλ. David Fitzgerald, *Beyond transnationalism*, ό.π., σελ. 230-231.
13. Nina Glick Schiller, Georges E. Fouron, *Terrains of blood*, ό.π., σελ. 344.
14. Peter Kivisto, «Theorizing transnational immigration: a critical review of current efforts», *Ethnic and Racial Studies*, τ. 24, τχ. 4, 2001, σελ. 571.
15. Linda Basch, Nina Glick Schiller, Cristina Szanton Blanc, *Nations unbound*, ό.π.
16. Peggy Levitt, Rafael de la Dehesa, «Transnational migration and the redefinition of the state: variations and explanations», *Ethnic and Racial Studies*, τ. 26, τχ. 4, 2003, σελ. 587-611.
17. Πρβλ. Robert Smith, «Reflections on migration, the state and the construction, durability and newness of transnational life» στο Ludger Pries (επιμ.), *Transnationale Migration*, (Soziale Welt, Sonderband 12), Nomos, Baden-Baden, σελ. 197-217.
18. Nina Glick Schiller, Linda Basch, Cristina Szanton Blanc, *Transnationalism*, ό.π., σελ. 9.
19. Alejandro Portes, Luis E. Guarnizo, Patricia Landolt, «The study of transnationalism: pitfalls and promise of an emergent research field», *Ethnic and Racial Studies*, τ. 22, τχ. 2, 1999, σελ. 217.

20. Ewa Morawska, «Immigrants, transnationalism and ethnicization: a comparison of this great wave and the last» στο Gary Gerstle και John Mollenkopf (επιμ.), *E Pluribus Unum? Contemporary and historical perspectives on immigrant political incorporation*, Russel Sage, Νέα Υόρκη 2001, σελ. 178.
21. David Gerber, «Theories and lives: transnationalism and the conceptualization of international migrations to the United States», *IMIS-Beiträge*, τχ. 15 (*Transnationalismus und Kulturvergleich*), σελ. 41.
22. Αυτ., σελ. 37 και 39-40.
23. Andreas Wimmer, Nina Glick Schiller, *Methodological nationalism*, ό.π.
24. Peggy Levitt, «Transnational migration: taking stock and future directions», *Global Networks*, τ. 1, τχ. 3, 2001, σελ. 196.
25. Alejandro Portes, «Introduction: the debates and significance of immigrant transnationalism», *Global Networks*, τ. 1, τχ. 3, 2001, σελ. 186-187.
26. Πρβλ. Alejandro Portes, Luis E. Guarnizo, Patricia Landolt, *The study of transnationalism*, ό.π. Peggy Levitt, *Transnational migration*, ό.π. José Itzigsohn, Carlos Dore Cabral, Esther Hernández Medina, Obed Vázquez, «Mapping Dominican transnationalism: narrow and broad transnational practices», *Ethnic and Racial Studies*, 22, 2, σελ. 316-339.
27. Alejandro Portes, *Introduction*, ό.π., σελ. 182-183.
28. Βλ. Michael Peter Smith, Luis Eduardo Guarnizo (επιμ.), *Transnationalism from below*, Transaction Publishers, New Brunswick, Λονδίνο 1998.
29. Delmos Jones, «Comments on rethinking migration: a transnational perspective» στο Nina Glick Schiller, Linda Basch, Cristina Szanton Blanc (επιμ.), *Towards a transnational perspective*, ό.π., σελ. 223. Πρβλ. David Gerber, *Theories and lives*, ό.π., σελ. 38.
30. Sarah J. Mahler, «Theoretical and empirical contributions towards a research agenda for transnationalism», στο Michael Peter Smith, Luis Eduardo Guarnizo (επιμ.), *Transnationalism from below*, ό.π., σελ. 71-72 και 88-92.
31. Peter Kivisto, *Theorizing transnational immigration*, ό.π., σελ. 571. Πρβλ. David Gerber, *Theories and lives*, ό.π., σελ. 37.
32. Ludger Pries, «Neue Migration im transnationalen Raum» στο Ludger Pries (επιμ.), *Transnationale Migration*, ό.π., σελ. 15-36.
33. Αυτ. Luin Goldrin, «Power and Status in Transnational Social Spaces» στο Ludger Pries (επιμ.) *Transnationale Migration*, ό.π., σελ. 179-196. Thomas Faist, «Transnationalization in international migration: implications for the study of citizenship and culture», *Ethnic and Racial Studies*, τ. 23, τχ. 2, 2000, σελ. 189-222.
34. Nina Glick Schiller, Georges E. Fouron, *Terrains of blood*, ό.π. Peggy Levitt, *Transnational migration*, ό.π. Peggy Levitt, Nina Glick Schiller, *Conceptualizing simultaneity*, ό.π.
35. Michael Bommers, «Über den Bedarf einer gesellschaftstheoretischen Einbettung der transnationalen Migrationsforschung» στο Oltmer, Jochen (επιμ.), *Migrationsforschung und Interkulturelle Studien: Zehn Jahre IMIS (IMIS-Schriften 11)*, IMIS, Osnabrück 2002, σελ. 95. Michael Bommers, «Der Mythos des transnationalen Raumes. Oder: Worin besteht die Herausforderung des Transnationalismus für die Migrationsforschung?», 2005, χειρόγραφο.
36. Hartmut Esser, *Welche Alternativen*, ό.π., σελ. 41.
37. Michael Bommers, *Ist die Assimilation von Migranten*, ό.π., σελ. 229. Michael Bommers, *Der Mythos des transnationalen Raumes*, ό.π.
38. Roger Waldinger, David Fitzgerald, «Transnationalism in question», *American Journal of Sociology*, τ. 109, τχ. 5, 2004, σελ. 1193.
39. Thomas Faist, «Transnationalization in international migration: implications for the study of citizenship and culture», *Ethnic and Racial Studies*, τ. 23, τχ. 2, 2000, σελ. 201.
40. Peggy Levitt, *Transnational migration*, ό.π. Peggy Levitt, Nina Glick Schiller, *Conceptualizing simultaneity*, ό.π.
41. Βλ. Georg Elwert, «Probleme der Ausländerintegration: Gesellschaftliche Integration durch Binnenintegration?», *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, τ. 34, 1982, σελ. 717-732. Min Zhou και Carl L. Bankston III, «Social capital and the adaptation of the second generation: the case of Vietnamese youth in New Orleans», *International Migration Review*, τ. 28, τχ. 4, 1994, σελ. 821-845. Πρβλ. Portes, *Introduction*, ό.π., σελ. 188.
42. Hartmut Esser, *Aspekte der Wanderungssoziologie*, ό.π. Το μοντέλο του Esser έχει πολλές ομοιότητες με το κλασσικό μοντέλο αφομοίωσης του Gordon.
43. Michael Bommers, *Ist die Assimilation von Migranten*, ό.π., σελ. 231-236. Πρβλ. Michael Bommers, *Der Mythos des transnationalen Raumes*, ό.π.
44. Nina Glick Schiller, Linda Basch, Cristina Szanton Blanc, *From immigrant to transmigrant*, ό.π.